

Vesa Vares

Kansallisia tunteita, poliittisia viestejä: urheiluelokuvan ideologisia Aspekteja (ref.)

Urheiluelokuvat ovat yllättävänkin vähän harrastettu elokuvagenre. Toki niidenkin joukosta löytyy monien tuntemia klassikkoja. Oleellisinta niissä on yleensä urheilun oma dramatiikka. Katselijoiden valtaosalle tärkeintä ovat maalit, sentit, sekunnit, jännitys, itse kilpailu. Mukana on usein yhteiskunnallisia viestejä, mutta harvoin suoranaista politiikkaa, sillä urheilu on aina halunnut korostaa olevansa yhdistävä, poliittiset riitelyt ylittävä sektori. Poliitiikka on nähty vain häiriötekijänä: se yrittää tehdä urheilusta oman propagandansa välineen (fasistinen Italia, natsi-Saksa, Neuvostoliitto, DDR), aiheuttaa boikotteja (Montreal 1976, Moskova 1980, Los Angeles 1984), vääristää kilpailua (DDR, laskelmoitu doping), hajottaa voimavaroja (Suomessa SVUL ja TUL), äärimmillään tuhoaa korkeatasoisen urheilukulttuurin edellytyksiä (Unkari 1956).

Yleisintä urheiluelokuvissa on narratiivi erityisestä yksilöstä, tämän sisukkuudesta ja peräänantamattomuudesta ja kyvystä voittaa eteen tulevat vaikeudet, johtuvat nämä sitten omista fyysisistä rajoitteista, elämäntilanteesta tai ulkoisista esteistä. Lopussa koittavat voitto ja täytymys. Yksi usein toistuva kertomus on myös menestys, sen aiheuttama

lankeemus ja vieraantuminen ihmisenä ja urheilijana olemisen arvoista, omista juurista. Tästä seuraa tappio myös urheilu-uralla, ryhdistäytymisen, paluu hyveellisyyden poluille ja samalla myös menestykseen. Tämä on urheilun versio moraalisesta opetuksesta, tuhlaajapojan paluusta.

Monet narratiivit liittyvät todellisuuteen. Jotkin urheilutapaukset saavat kansallisessa muistissa myyttisiä mittasuhteita, kun ne liittyvät kansakunnan kriisiin tai muuhun laajemman identiteetin kannalta merkittävään asiaan. Tällöin urheilujoukkueesta tai yksittäisestä urheilijasta tulee symboli, johon projisoidaan toiveita, onnen ja omanarvontunteen kokemuksia, tai pettymyksiä, menetettyjä mahdollisuuksia, väärin kohdelluksi tulemisen tunteita, tragedioita. Erityisen yleinen on kansakunnan tai jonkin muun ryhmän ja sitä edustavan joukkueen asettuminen Davidin asemaan Goljatia vastaan; tällöin voitto on myös eräänlainen lunastus. Se on moraalinen palkinto, pahan voiman nöyryytys, eikä tämän saavuttamiseksi tarvitse aina edes voittaa. Eräänlainen Thermopylai-kaavakin riittää: urhoollinen taistelu, itsensä paneminen alttiiksi, ylivoiman vastustaminen viimeiseen asti, marttyyrius. Urheilussa ei toki tarvitse kuolla tällaisessa taistelussa; ideana on kuitenkin, että peräänantamaton taistelu ja urhoollinen häviö toivottomassa tilanteessa ovat moraalinen voitto ja merkitsevät pahan voimille kasvojen menetystä.

Tämä kaikki on erinomaisesti dramatisoitavissa elokuvan keinoin. Kuten amerikkalaisten urheilutoimittajien Ray Didingerin ja Glen Macnow'n kirjassa *The Ultimate Book of Sports Movies* todetaan osuvasti:

Urheilu ja elokuvat muodostavat täydellisen taiteellisen avioliiton. Urheilussa esiintyy suuria tähtiä ja sadun kaltaisia loppuja; samaa voi sanoa Hollywoodista. Urheilu tuottaa jatkuvasti draamaa ---. Elokuvissa on kaikki sama, ja lisätuna käsikirjoitus, mikä tarkoittaa, että niissä saadaan sankari upottamaan se kolmen pisteen heitto koriin viimeisellä sekunnilla joka kerta.

Mutta, Didinger ja Macnow korostavat, toisaalta urheilufilmi voi kuvata myös tappiota ja sen sankareita samanlaisine puutteineen ja pelkoineen kuin kaikkia muitakin. Siksi se voi tuntua myös rehelliseltä. Ja hyvin tehty urheiluelokuva heijastaa kulttuuriamme ja joskus tulee kudotuksi tämän rakenteisiin.¹

Seuraavassa tarkastellaan urheiluelokuvia siitä näkökulmasta, millaisia poliittisia viestejä niistä on löydettävissä. Materiaali ei ole missään mielessä täydellinen, vaan se käsittää lähinnä tunnettuja urheiluelokuvia viimeisimmiltä vuosikymmeniltä. Niissäkään poliittinen sanoma ei ole ollut juuri koskaan varsinainen pääasia. Se on ollut sivujuonne, joka on tunnistettavissa, tai taustatekijä, joka on vaikuttanut siihen asetelmaan, jossa itse urheilun draama on tapahtunut.

Artikkelissa on tehty se rajaus, että siinä käsitellään vain sellaisia urheiluelokuvia, joilla on todellisuus pohja. Ne perustuvat todellisiin tapahtumiin, jotka ovat muodostuneet jonkinasteisiksi myyteiksi ja joista juuri sen vuoksi on tehty elokuva. Poikkeuksena tästä säännöstä ovat suomalaiset urheiluelokuvat, joita ei ole tehty oikeastaan koskaan todellisista henkilöistä ja todellisista tapahtumista – mutta joista toisaalta on havaittavissa riittävän selvät napanuorat todellisuuteen.

Puhtaan urheilun puolesta

Kuten edellä jo mainittiin, yleensä urheiluelokuvat eivät ole poliittisia. Yleensä niiden konnatkaan eivät ole poliittisia. Tavallisimmin nämä nousevat järjestelmän sisältä, aivan kuten muissakin elokuvissa. Usein toistuva asetelmahan on hyveellinen kansa – pahat herrat – hyveellinen johtaja. Tavallisissa elokuvissa tällaisena konnana on usein omaa voittoa tavoitteleva liikemies, hallintokoneiston byrokraatti, kiipijä, itsekäs pikkupoliitikko, tai jokin muu vastaava ”välitason” edustaja, joka seisoo kansan ja johtajan välissä. Urheiluelokuvissa tällaiseksi pahikseksi päätyy useimmiten urheilujohtajien luokka, joka nähdään lähes aina vain pikkumaisena vallankäyttäjänä ja järjestelmän loisena.

Tämä asetelma on erittäin selvä esimerkiksi Münchenin olympiakisoissa vuonna 1972 5000 metrillä neljänneksi tullutta ja vuonna 1975 auto-onnettomuudessa kuollutta Steve Prefontainea käsittelevissä elokuvissa. Räiskyvän luonteensa, itsetietoisien retoriikkansa ja traagisen kuolemansa vuoksi Prefontaineista tuli amerikkalaisille legenda, vaikka hän edusti lajia, jonka amerikkalainen suuri yleisö on muutoin kokenut lähinnä ikävyyttäväksi. Prefontaineista on tehty kaksi elokuvaa, *Prefontaine* (1997) ja *Without Limits* (1998).²

Molempien elokuvien perusasetelma on sama: kuvataan Prefontaine-nen persoonaa ja peräänantamattomuutta. Molemmissa nousee esille myös hänen taistelunsa urheilujohtajia vastaan. He eivät tee mitään hyödyllistä, he määräilevät, missä urheilijat saavat kilpailla, he maksavat niin naurettavia päivärahoja, että urheilijat joutuvat jopa edustaessaan maataan olympialaisissa asumaan surkeissa oloissa. Samaan aikaan kun urheilujohto kuluttaa urheilijoiden hiellä ansaittuja rahoja. Prefontaine kuvataan taistelemassa näitä epäkohtia vastaan, sankarina, joka ei taivu. Lopputeksteissä sitten todetaan, kuinka hänen taistelunsa johti siihen, että urheilijoiden oikeudet lopulta paranivat.

Näissä kuvauksissa otetaan varsin runsaita taiteellisia vapauksia. Jopa niin suuria, että lopputeksteissä *Prefontaine*-elokuva myöntää itsekkin:

Amateur Track Union on kuvitteellinen organisaatio, jollaista ei ollut olemassa missään vaiheessa ennen kuin Steve Prefontaine oli mukana amatööriurheilussa, tai hänen uransa aikana taikka sen jälkeen. Kaikki samankaltaisuudet Amateur Track Unionin ja minkään nykyisen tai aiemman amatööriurheilun kanssa tekemisissä olleen organisaation kanssa johtuvat sattumasta eikä niitä ole tarkoitettu.³

Kaikkein näkyvin urheilujohtaja, ensin Yhdysvaltain urheiluliiton ja myöhemmin Kansainvälisen Olympiakomitean johtajana toiminut Avery Brundage saa tuskin missään urheiluelokuvassa arvostusta. Hän on epämiellyttävä hahmo esimerkiksi elokuvissa *Jesse Owens* ja *Berlin 36*. Ensin mainitussa hän on rasistinen, natsseja jopa sympatisoiva hahmo, joka kohtelee etenkin mustia urheilijoita kuin karjaa. Hän asettaa Berliinin olympiakisojen jälkeen Owensin tietoisesti mahdottomaan tilanteeseen vaatimalla tätä kilpailemaan milloin missäkin ja käyttää sitten kieltäytymistä hyväksi saadakseen Owensin kilpailukiellon.⁴ Saksalaisessa *Berlin 36* -elokuvassa Brundage vaatii Saksaa valitsemaan joukkueeseen yhden juutalaisen urheilijan, mutta vain estääkseen sen, että Yhdysvallat päättäisi boikotoida kisoja. Hänet siis maalataan lähinnä kieroksi loiseksi.⁵

Muita konnia voivat olla vastenmieliset kilpailijat. Suurin synti on ylimielisyys ja etuoikeutettu asema. Britit ovat saaneet eräissä amerikkalaisissa urheiluelokuvissa tällaisen aseman nähtävästi vain siksi, että

he ovat brittejä. Tämän pohjalta heidät maalataan itse- ja säätytietoisiksi, koppaviksi, muita nenänvartta pitkin katsoviksi ylimyksiksi, kuten amerikkalainen stereotypia briteille usein muutenkin tekee.

Näin on tehty esimerkiksi Ateenan vuoden 1896 olympialaisia käsitelleessä sarjassa sekä elokuvassa *The Game of Their Lives*. Viimeksi mainittu kertoo jalkapallon maailmanmestaruuskisojen historian ehkä uskomattomimman pelin tarinan, kun Yhdysvallat voitti vuonna 1950 Englannin 1–0.⁶ Ateenan kisoja koskevassa sarjassa elokuvan harvoihin siedettäviin britteihin kuuluva hahmo huomauttaa keskustelussa, etteivät kaikki englantilaiset ole pahoja. Saatuaan vastaukseksi, että useimmat kuitenkin ovat, hän jopa myöntää tämän itsekkin.⁷ Minisarjassa *Four minute mile* englantilainen Roger Bannister kuvataan selkeästi itsekkesemmäksi ja hurskastelevammaksi hahmoksi kuin australialainen kilpakumppaninsa John Landy.⁸

Four minute mile on tehty australialais-brittiläisessä yhteistyössä. Mutta jopa brittien omassa, vuonna 1981 Oscar-voiton vienneessä ja musiikkinsa osalta olympialiikkeeseen juurtuneessa elokuvassa *Chariots of Fire (Tulivaunut)* esiintyy hiukan samanlainen näkökulma. Kritiikin kohteena on brittiläisen yhteiskunnan paikoilleen jämähtänyt ja vieraantunut yläluokka, osin yhteiskunta laajemminkin. Toinen päähenkilöistä, Harold Abrahams, joutuu kokemaan juutalaisena jatkuvaa vierautta yhteiskuntaa kohtaan, samoin yliopistonsa johdon ylenkatsetta, koska hänen valmentautumistapojensa ammattimaisuus ei vastaa yliopiston homehtuneen johdon perinteisiä ihanteita kepeästi lahjakkaista herrasmiehistä. Hän hakee hyväksyntää voittamalla kaikki juoksemalla, mutta jää silti ulkopuoliseksi.

Toinenkin päähenkilö, Eric Liddell, on outsider suhteessa luokkayhteiskuntaan. Hän on vilpiton ja turmeltumaton skottipastori, joka ei suostu juoksemaan sunnuntaina uskonnollisen vakaumuksensa vuoksi eikä suostu tinkimään tästä periaatteestaan, vaikka taivuttelijoina on useita urheilujohtajia ja kruununprinssi. Toisaalta eivät amerikkalaisetkaan ole elokuvassa mikään sympaattinen joukko. Heistä annetaan ikävän konemainen ja osin ylimielinen vaikutelma, poikkeuksena vain eräs pikajuoksijoista, hänkin juutalainen alkuperältään (Jackson Scholz).⁹

Edellä mainittu kohta, jossa Liddelliä yritetään suostutella, on itse asiassa täysin fiktiivinen. Päinvastoin kuin elokuvassa, jossa Liddell

saa tietää sunnuntaipäivään sijoitetuista alkueristä vasta ollessaan nousemassa laivaan, todellisuudessa tämä tiedettiin jo kuukautta aikaisemmin. Eivätkä Abrahams ja Liddell juosset koskaan Englannissa samassa kilpailussa ennen olympiakisoja, päinvastoin kuin elokuvassa.¹⁰

Mainittakoon, että *Four minute mile*'ssa on suomalainenkin hahmo, Denis Johansson. Hänkin on aluksi koppava, mutta sikäli parempi kuin Bannister, että hävittyään Landylle hän parantaa tapojaan, tunnustaa tämän erinomaisuuden ja auttaa häntä kehittymään edelleen kutsumalla hänet parempiin harjoitteluolosuhteisiin Suomeen.

Fiktioelokuviissa näitä vastenmielisen kilpailijan ja vastustavien rakenteiden näkökulmia on kehitetty toki pidemmälle. Tätä ei kuitenkaan nyt käsitellä.

Kansakunnan identiteetti

Kuvaukseen tulee enemmän poliittisia viestejä, kun se liittyy kansakunnan merkittäviin voittoihin tai traumoihin. Tällöin se tavallaan on yksi ainesosa kansakunnan identiteetin muodostuksessa.

Voi tuntua oudolta, että yksi selvimmistä esimerkeistä tällaisesta elokuvasta löytyy vuoden 2003 Saksasta: vuoden 1954 jalkapallon maailmanmestaruudesta kertova *Das Wunder von Bern (Bernin ihme)*.¹¹ Periaatteessahan kyseessä on maa, jossa oli tuolloin kaikki hyvin. Yhdistyminen oli tapahtunut 13 vuotta aiemmin, Saksan ajama eurooppalaisuus oli vahvassa myötäisessä (suuri itäliittyminen tapahtuisi vuoden 2004 alussa), talous oli Euroopan vahvin, elintaso korkea. Kun Saksa oli lisäksi voittanut jalkapallossa vuoden 1954 jälkeen kaksi muutakin maailmanmestaruutta, kolme Euroopan mestaruutta ja tukun muita mitaleita ja pokaaleja niin maajoukkue- kuin seuratasolla, niin mihin se tarvitsi kaikkein muinaisinta menestystään identiteettinsä pönkitykseksi?

Vastaus on, että Saksa tarvitsi sitä oman aikansa identiteetille. Vuosi 1954 merkitsi paluuta kansakunnan rakentamisen vaiheeseen, ensimmäiseen tapahtumaan, jonka yhteydessä oli ollut lupa kokea kansallista ylpeyttä maailmansodan jälkeen. Kansallisylypeys kohdistui uuteen, demokraattiseen Saksaan, jonka oli määrä olla aivan erilaista kuin

huonomainaisin nationalismi. Lisäksi vuoden 1954 menestys oli tullut hetkellä, jolloin siihen ei ollut vielä totuttu – se oli ollut päinvastoin suuri yllätys, koska kaikki olivat olettaneet, että maailman jalkapalloa neljä vuotta voittamattomana dominoinut Unkari ilman muuta voittaisi maailmanmestaruuden. Vuosi 1954 oli myös vielä jalkapallon osalta eräänlaista viattomuuden aikaa, jolloin pelaajatkin olivat aitoja samaistumiskohteita – normaaleja ihmisiä, jotka ansaitsivat pelillään suunnilleen samanlaisia palkkoja kuin muutkin, eivät nykyään jo tragikoomisiksi muodostuneita miljoonatilviä. 1950-luvulla pelaajille oli vielä oikeasti merkittävä asia, jos he saivat palkintona vaikkapa pesukoneen.

Samanlainen nostalginen samaistuminen näkyy usein muissakin urheilufilmeissä. Esimerkiksi Dallas Cowboys -joukkueen omistaja kehuu *Tulivaunuja* yhdeksi suosikkielokuvakseen muun muassa siksi, että se vei katsojan menneeseen aikaan – aikaan, jolloin urheilijatkin matkustivat junalla ja laivalla.¹²

Kenties muistelu myös tavallaan helpotti yhteissaksalaisen hengen luomista, koska yhdistyminen oli tuore asia, ja lähestymässä oli uusi jalkapallon megatapahtuma, joka koski juuri Saksaa: siellä järjestettäisiin vuoden 2006 maailmanmestaruuskisat. On kuvaavaa, että jopa maan tuore liittopresidentti Horst Köhler katsoi virkaanastujaispuheessaan vuonna 2004 tarpeelliseksi lohdutella kansalaisia maan huonosta menestyksestä juuri järjestetyissä EM-kisoissa.

Joka tapauksessa *Bernin ihmeestä* muodostui eräänlainen talousihmeen Saksan, oikeasti demokraattisen Saksan symboli. Päähenkilöt asuivat Ruhrin alueella, jonka tehdasmaisemat ja savupiiput olivat useiden kohtausten taustana, ja he ovat tavallisia ihmisiä, myös perusteellisimmin esitelty pelaaja Helmut Rahn (finaalin voittomaalin tekijä). Lapset potkivat palloa, joka oli tehty ryysyistä ja rojuista. Näihin ihmisiin, ja myös pelaajiin, katsoja pystyi todella samaistumaan, vaikka tarina oli itsessään monissa suhteissa siirappinen.

Saksalaisten kollektiiviseen muistiin ovat myös jääneet finaalissa innostuneen selostajan Herbert Zimmermannin fraasit, etenkin kun selostajien oletettiin vielä tuolloin olevan hillittyjä ja neutraaleja: ”ohi, ohi, ohi, ohi, peli on ohi, Saksa on maailmanmestari”, ”Turek [joukkueen maalivahti, VYV], olet pirunmoinen äijä, olet jalkapallojumala”, ”pitä-

kää minua hulluna”, ”torjui, torjui, Toni torjui sen”, ja niin edelleen.¹³ Muillakin on den glider in, kebab-kioski ja taivas varjele mitä sieltä tulee.

Elokuva ei ollut saksalaisten ainoa tapa ruokkia jalkapallonostalgiaansa. Televisio esitti vuoden 1954 kisoista lukuisia dokumentteja, lehdistö kirjoitti sekä elokuvasta että dokumenteista, ja finaalin 50-vuotispäivinä lehdet käsittelivät taas aihetta hyvin laajasti. Siitä ilmestyi myös populaarikirjallisuutta, sekä uutta että uudelleen painettua vanhaa, ja usein tuli esille ajatus ja fraasi ottelun ja mestaruuden merkityksestä jopa uuden Saksan henkisenä syntyhetkenä. Elokuvan mainoslauseina oli: ”Jokainen lapsi tarvitsee isän. Jokainen ihminen tarvitsee unelman. Jokainen kansakunta tarvitsee legendan.”¹⁴

Kirjailija Arthur Heinrichin eräs kirja on jopa nimeltään *3:2 für Deutschland – Die Gründung der Bundesrepublik im Wankdorf-Stadion zu Bern* (suomeksi *3:2 Saksalle – Liittotasavallan perustaminen Bernin Wankdorf-Stadionilla*). Filmin kirjaversio sanoo saman vielä selvemmin: vuoden 1954 voitto oli jo kauan ollut osa saksalaista myyttiä, ja kirja ”kertoo uuden ajan esiinmurtautumisesta, sen muodista, sen jalkapallosta ja Ruhrin alueesta, jossa saksalaisen jalkapallon sydän lyö”. Erään toisen kirjan mukaan elokuva ”kertoo aivan sivumennen Saksan sosiaalhistorian”.¹⁵

Television molemmat pääkanavat tekivät omat laajat dokumenttinsa vuoden 1954 voitosta. Niihinkin marssitettiin todellinen ykkösketju todistamaan, että voitto oli ainakin osaksi Saksan Liittotasavallan henkinen syntyhetki. Tämän näkemyksen toivat nimittäin esille entinen liittokansleri Helmut Kohl, Baijerin ministeripresidentti Edmund Stoiber ja istuva liittopäivien puhemies Wolfgang Thierse.¹⁶

Murrosta vanhaan Saksaan korostettiin elokuvassa myös muilla kuin suoraan urheilullisilla keinoilla. Perheen isä palasi samana kesänä viimein sotavankeudesta, ja hän yritti aluksi käyttää perinteistä patriarkaalista arvovaltaa, koska se oli ainoa tapa, minkä hän tunsu. Tämän vuoksi hän riitaantui perheensä kanssa, kunnes kasvoi ymmärtämään sitä ja uutta aikaa – ei vähiten vaimonsa, nykyajalle tyyppillisen vahvan naislahmon, vaikutuksesta.¹⁷ Toki elokuvassa on edellä mainitun sanoman lisäksi paljon täysin tavanomaista, harmitonta, viihteellistä. Vain suuri romanssi puuttuu, tai oikeastaan sitä tehtävää täyttää pari, joka on jo naimisissa keskenään.

Myytistä pidettiin huolta myös sikäli, että elokuva vaikenä useasta aikanaan kiistanalaisesta, legendan puhtaudesta häirinneestä kysymyksestä. Jalkapallopuristit kiistelevät yhä, vahingoittiko Saksan puolustaja Werner Liebrich alkulohkon ottelussa tahallaan Unkarin tähteä Ferenc Puskasia, joka pystyi pelaamaan uudelleen vasta finaalissa, sielläkin puolikuntoisena; taklasiko Saksan hyökkääjä Unkarin maalivahtia finaalin 2–2-tasotilanteessa; oliko Unkarin viime hetken hylätty tasotilanteesta maali paitsio tai ei (maalaa ei edes mainita elokuvassa); mitä olivat ne ruiskeet, joita Saksan pelaajat olivat saaneet (niitäkään ei mainita), ja niin edelleen.

Kansallisen identiteetin urheiluelokuva on myös latvialainen *Dream Team 1935*. Se käsittelee koripallon ensimmäisen Euroopan mestaruuden täysin yllättäen voittanutta Latvian joukkuetta – sen muodostamista, harjoittelua ja itse turnausta. Suora nationalistinen hehkutus on tosin vähäistä, eikä joukkueella ollut vastassaan yhtään sellaista kansakuntaa, jota kohtaan Latviassa olisi ollut historiallinen trauma tai muu kilpailutilanne. Latviasta tuli nimittäin mestari, kun se voitti Unkarin, Sveitsin ja Espanjan. Elokuvan pahikset ovat kotikutoisia ja sangen tavanomaisia: oma, korruptoitunut urheiluliiton johto, joka on hankkinut asemansa nojalla taloudellisia ja muita etuja ja tekee kaikkensa asettaakseen joukkueelle vaikeuksia – ja tulee lopullisen mestaruuden jälkeen tietenkin ottamaan osaa kunniasta.

Varsin klassista ja epäpoliittista on myös sen kuvaaminen, kuinka aluksi eripuraisista ryhmistä kasvaa oikea joukkue, jossa yksilö uhrautuu kokonaisuuden eteen. Jopa joukkueen vastenmielisimmäksi maalattu henkilö luopuu ennen finaalia ainoasta mahdollisuudestaan pelata, koska katsoo toisen pelaajan antavan joukkueelle paremman mahdollisuuden voittaa. Tämän kaiken saa aikaan ensi sijassa valmentaja Baumanis, joka on elokuvan päähenkilö – tyypillinen kovia vaatimuksia esittävä, mutta tosipaikassa reilu ja omiensa puolta pitävä päällikkötyyppi.

Muutaman kerran viitataan kansalliseen tehtävään. Joukkueen ollessa kurittomimmillaan ajan kuuluisin latvialaispelaaja ja maajoukkueen kapteeni Jurcins ottaa asemansa mukaisen roolin, pysäyttää keskinäiseen joukkotappeluun ajautuneet pelaajat ja viittaa siihen, kuinka he ovat puolustamassa Latvian nimeä. Hän kysyy, haluavatko pelaajat

hukata sen tilaisuuden – hän ei ainakaan halua. Yhdessä vaiheessa kakkosvalmentaja puolestaan ihmettelee, millaista maata he edustavat, kun sillä ei ollut varaa järjestää heille kuin yhdet pelipaidat. Baumanis on järkähtämätön: ”Kuuntele minua, se maa olemme me, sinä, joukkue, me kaikki!” Ja kun finaali päättyy Latvian voittoon, kuuluu: ”Latvian nimi kaikuu yli Euroopan!”¹⁸

Tämän verran patriotismia esiintyy yleensä tavanomaisimmissakin urheiluelokuvissa – myös sellaisissa, joiden taustalla ei ole itsenäisyytensä takaisin saaneen kansakunnan rakennusprojektia. *Dream Team 1935*:n loppu kuitenkin paljastaa, että kyseessä ei ole mikä tahansa tarina. Joukkue saapuu Riikaan rautatieasemalle ja päätyy juhlinnan kohteeksi. Kuva pysäytetään aina yhden pelaajan kohdalla ja kerrotaan tämän elämäntarina – etenkin, mitä tapahtui vuoden 1935 jälkeen. Lähes kaikkien kohdalla toistuu samanlaisia kokemuksia: joutuminen sodan aikana puna-armeijaan tai Saksan armeijaan (tai vuorollaan kumpaankin), vastarintataistelua, emigroituminen (jos se onnistui). Vain yksi pelaaja eli Latviassa sodan jälkeen, ja hänkin koki Vorkutan vankileirin. Lopussa on myös teksti: ”Eurooppalainen ’ei enää sotia’ –unelma ei toteutunut. Toisen maailmansodan aikana Latvia miehitettiin kolmesti – Neuvostoliiton toimesta, sitten natsien toimesta, ja sitten taas Neuvostoliiton toimesta. Latvia sai itsenäisyytensä takaisin vasta vuonna 1991.”¹⁹

Pieni poliittinen aspekti sisältyy myös siihen, että yhdessä vaiheessa urheilujohtoa pistetään kuriin presidentin puhelinsoitolla. Mistään ei nimittäin käy ilmi, että Latvia oli vuonna 1935 diktatuuri ja sen presidentti diktaattori.

Kansakunnan rakentamisesta voidaan puhua myös Clint Eastwoodin vuonna 2009 ohjaamassa ja Morgan Freemanin ja Matt Damonin tähdittämässä elokuvassa *Invictus (Voittamaton)*. Se kertoo Etelä-Afrikan apartheid-hallinnon syrjäytymisen jälkeisistä ensimmäisistä vuosista, jolloin rugbyjoukkue, kutsuanimeltään Springboks, eteni maailmanmestariksi. Prosessista annetaan kuva vanhan, pahan järjestelmän rikki repimän kansakunnan eheyttäjänä, kun kaikki rodut tulivat lähes kokovalkoisen maajoukkueen tueksi. Tämän kaiken sai aikaan Nelson Mandelan viisas, anteeksiantava politiikka. Johtopäätös tiivistyy joukkueen vieraillessa vankisaari Robben Islandilla, jossa Mandelaa pidettiin lähes 30 vuotta ja jossa joukkueen kapteeni ihmettelee, miten Mande-

la kykeni antamaan anteeksi vangitsijoilleen. Mandela puolestaan tuki joukkuetta, kun uuden hallinnon edustajat halusivat vaihtaa Springboksin nimen, ja hän tuli maailmanmestaruuskisoissa katsomoon Springboksin fanituotteita yllään.

Kaiken kaikkiaan urheilulla on elokuvassa vaikutus, jota voisi sanoa kansakunnan terapiaksi. Pelaajat oppivat ymmärtämään velvoitteensa koko kansakuntaa kohtaan ja mustien aiemmin kärsimän vääryyden. Mustat oppivat puolestaan voittamaan katkeruutensa valkoisten symbolina ollutta joukkuetta kohtaan ja samaistuivat etenkin sen ainoaan mustaan pelaajaan.

Tämäkin on sikäli urheilullinen tuhkimotarina, että maailmanmestaruus tuli yllättäen, etukäteen vahvempina pidettyjä joukkueita vastaan. Goljatina toimi Uuden Seelannin maajoukkue (jonka kutsumanimi on edustusasun vuoksi, elokuvan teemaan nähden ehkä hiukan koomisesti, All Blacks).²⁰

Kaikkein pahinta vastaan

Kaikkein suurinta pahuutta edustaa urheiluelokuvissakin kansallissosialistinen Saksa. Brundagenkin osalta syntilistaa rasittaa yleisen vastenmielisyyden lisäksi se, että hän harjoitti myöntövyyspolitiikkaansa pelastaakseen Yhdysvaltain osallistumisen olympiakisoihin, jotka järjesti Hitlerin Saksa.

Äärimmillään ajatus urheilusta taisteluna natsismia (tai, kuten tarinassa sanotaan, fasismia vastaan) vastaan tulee esille vuonna 1962 Neuvostoliitossa filmatussa elokuvassa *Kuoleman ottelu*. Elokuva perustuu tositapaukseen, saksalaisten miehittämässä Ukrainassa sodan aikana kootun jalkapallojoukkueen Kiovan Startin tarinaan. Start pelasi otteita ukrainalaisia nationalisteja sekä miehittäjä sotilaiden ja -viranomaisien kansallisuuksia vastaan; ensin muita, kuten unkarilaisia ja romanialaisia vastaan, ja lopulta saksalaisia vastaan, voittaen nämäkin kahdesti.²¹

Kyseessä on siis tositapaus, mutta siihen liittyy suuri määrä legenda, ja se oli aluksi neuvostoliittolaisille jopa ongelmallinen. Stalinin käskyn mukaanhan sellaista asiaa kuin neuvostoliittolainen sotavanki

ei olisi pitänyt olla olemassakaan, koska antautuminen oli kielletty, joten kaikki antautuneet olivat pettureita. Valtaosaa heistä rangaistiinkin sodan jälkeen. Jos antautumisen ohella oli ollut yhteistyössä miehittäjän kanssa – jalkapallon pelaaminen saatettiin tietenkin lukea sellaiseksi – rikos oli kaksinkertainen.²² Lisäksi kyseessä oli nimenomaan ukrainalainen joukkue, ja ukrainalainen kansallistunne oli Stalinille aina suuri ongelma.

Tarina oli kuitenkin liian hyvä, liian vetoava, jotta se olisi voitu jättää hyödyntämättä. Senhän saattoi nähdä myös esimerkkinä neuvostoihmisen peräänantamattomuudesta ja nöyryytyksestä, joka aiheutettiin arjalaisesta yli-ihmisyydestä hourailleelle viholliselle. Sellaisena se oli myös osoitus siitä, kuinka neuvostoihmisen teki velvollisuutensa ja voitti vihollisen jopa kuolemanuhan edessä. Legendaa vielä terästettiin: joukkuetta oli uhkailtu puolijajalla, kun se ei näyttänyt ymmärtävän hävitätä, ja kun se kaikesta huolimatta päätti voittaa ja voitti, kaikki sen jäsenet teloitettiin välittömästi pelin jälkeen Babi Jarin rotkossa, pelipuvut yhä yllään.²³

Tutkimusten mukaan viimeksi mainittu väite on propagandistinen. Uhkailua kyllä mitä ilmeisimmin esiintyi, ja lähes kaikki joukkueen jäsenet joutuivat lopulta kovennetulle leirille. Mutta tämä tapahtui vasta viikko myöhemmin, ja pääasiassa siksi, että Start oli jälleen voittanut ylivoimaisesti ukrainalaisnationalistien joukkueen, jonka johto vaati nyt Startin pelaajia pidätettäväksi. Henkensä menetti neljä, näistäkin kolme vasta puoli vuotta itse pelin jälkeen.²⁴ Toki koko joukkueen teloittaminen välittömästi pelin jälkeen, peliasut yllä, ja vielä korostaen, että joukkue tiesi voiton merkitsevän kuolemaa, on tarinana tehokkaimmillaan.

Elokuvassa, jonka näki arviolta 32 miljoonaa katsojaa Neuvostoliitossa, ei mainita eloonjääneitä lainkaan.²⁵ Saksalaiset esitettiin siinä kuten fasistipedot neuvostuelokuvissa yleensäkin: suurina, julmina, rumina, mutta kuitenkin kykenemättöminä voittamaan urhoollisia neuvostokansalaisia. Tosin tämän kirjoittajalla ei ole ollut tilaisuutta nähdä koko elokuvaa, päinvastoin kuin kaikkia muita tässä artikkelissa mainittuja filmejä, vaan ainoastaan lyhyitä pätkiä, jotka olivat osa tapauksesta kertovasta dokumentista.

1960-luvulla myönnettiin, ettei kaikkia teloitettu, ja koko joukkue sai vuonna 1971 muistomerkin Neuvostoliiton sankarina.²⁶ Kiinnosta-

vaa on, että ottelusta on tehty uusi elokuva vuonna 2012, ja Venäjän nousevalle nationalismille luonteenomaisesti siinä on palattu neuvostoliittolaiseen propagandaversioon. Kaikki elokuvan kollaboraattorit kuvattiin ukrainalaisiksi. Ukrainassa filmi koettiin loukkaukseksi, ja se oli yli puoli vuotta esityskiellossa.²⁷

Tarinasta filmattiin vuonna 1981 myös läntinen versio, *Escape to Victory*. Siinä päädyttiin hyvin epähistorialliseen kuvaan. Joukkueen olemus oli todentuntuisuuden osalta epäuskottava, koska siihen kasattiin paljon tunnettuja filmi- ja urheilutähtiä (jopa Pele), ja se päättyi ”liian hyvin”: katsomon kansannousuun ja pelaajien onnistuneeseen pakoon.²⁸ Filmi ei ole juurikaan kerännyt arvostusta eikä noussut edes omalla alallaan klassikoksi.

Myös *Jesse Owen Story*'ssa natsit ovat tietenkin keskeisesti esillä. Elokuva jopa avataan Owensin ja Hitlerin vastakkainasettelulla, ja Berliinin olympiakisat vievät suuren osan elokuvan pituudesta. Esille tulee natsien antisemitismi, tuomarien yritys sortaa Owensia, kaiken mahtipontisuus ja hallinnon itsestään antaman rauhanomaisen kuvan epärehellisyys. Samaten tuodaan esille, että juutalaiset pikajuoksijat olisi vedetty pois Yhdysvaltain pikaviestijoukkueesta Hitlerin miellyttämiseksi.

Toisaalta Berliini ja natsit ovat elokuvasta vain yksi elementti. Yhtä paljon keskitytään Owensin ja muiden mustien urheilijoiden kohtaamaan amerikkalaiseen rasismiin. Tämä tulee ilmi niin oman urheilujohdon suhtautumisena kuin tavallisen valkoisen kansan käyttäytymisenä, ja se on rakenteellisesti ja ajallisesti suurempi ilmiö kuin natsismi. Owensia itseään ei kovin paljon sankarillisteta mustan urheilun tasa-arvon taistelijana, vaan hänestä annetaan kuva eräänlaisena ”Setä Tuomo” -linjan edustajana. Hän ei ole koskaan elokuvassa ensimmäisenä eikä radikaaleimpana nostamassa vääryyksiä esiin, ja kun 1960-luvun kiihkeät nuoret mustat esittävät jyrkkiä vaatimuksia ja kovaäänisyyttä pidetään hyveenä, Owens ei mene tähän mukaan, vaan pyrkii maltillisuuteen ja sovitteluun.

Kiinnostavaa on, että elokuva malttaa olla toistamatta ikivanhaa myyttiä, jonka mukaan Hitler olisi kieltäytynyt puristamasta Owensin kättä. Owens päinvastoin sanoo elokuvassa tapahtumien oikean kulun: ensimmäisenä päivänä Hitler otti aitiossaan vastaan olympiavoittajia, eikä mitään ongelmaa noussut, koska nämä voittajat olivat kaikki saksa-

laisia tai suomalaisia. Sitten Kansainvälinen Olympiakomitea informoi Hitleriä, että hänen tuli ottaa vastaan kaikki tai ei ketään, ja tämän jälkeen hän ei ottanut vastaan ketään. Owens lisäsi myös: ei Rooseveltkaan hänen kättään puristanut.

Berlin 36 -elokuvassa natsit ovat tietenkin pahiksia, mutta totutulla tavalla. Suurin yllätys on ehkä siinä, että avointa väkivaltaa ei näytetä. Muutoin heidän antisemitisminsä, epärehellisyytensä ja valmiutensa julmuuteen tulevat kyllä esille.

Natsien tilille laitetaan elokuvassa toisaalta enemmän kuin on katsottu olevan historiallisesti perusteltuakaan. Siinä he asettavat suunnitelmallisesti juutalaiselle naiskorkeushyppääjälle Gretel Bergmannille kilpailijan, joka oli tosiasiaa mies. Joukkueessa oli toki todellisuudessakin Dora Ratjen -niminen hyppääjä, joka paljastui mieheksi vuonna 1939, mutta tutkijat pitävät epäuskottavana teoriaa tietoisesta suunnitelmasta. Elokuvan antama kuva Bergmannin ja mieshyppääjän ystävystymisestä, jopa siitä, että mies olisi jättäytynyt olympiafinaalissa tahallaan mitalien ulkopuolelle sympatiasta Bergmannia kohtaan ja protestina natseja vastaan, on tutkijoiden mukaan sekin keksittyä. Bergmann on itsekin todennut, ettei edes tiennyt Ratjenin (nimi on elokuvassa muutettu jostain syystä Maria Ketteleriksi) olevan mies.²⁹

Elokuvassa on toinenkin ”hyvä saksalainen”: korkeushyppyvalmentaja, joka tukee Bergmannia jopa jouduttuaan natsien toimesta pois virastaan ja muiden buuattessa karsintakilpailun aikana: ”Mitä enemmän he heittävät tätä ruskeaa saastaa jalkojesi väliin, sitä paremmaksi tulet!” Bergmannin onnistuessa hän jopa taputtaa.

Kylmää sotaa jäällä

Kylmä sota kesti kauan, oli monivaiheinen ja sai omat urheilumonumenttinsa. Ehkä näkyvimmit esimerkit osuivat jääkiekkoon, Kanadan ja Neuvostoliiton taisteluun maailman jääkiekkoherruudesta – sekä Tshekkoslovakian ja Neuvostoliiton otteluihin jääkiekon MM-kisoissa vuonna 1969, puoli vuotta miehityksen jälkeen.³⁰

Urheiluelokuvien genre ei kuitenkaan tuottanut kovin monta kylmän sodan klassikkoa – jos onohdetaan *Rocky 4*:n kaltaiset fiktiot. Esimer-

kiksi *Bernin ihmeessä* kylmän sodan näkökulma on kuoletettu käytännössä kokonaan. Esseniläisen perheen vanhempi poika tosin on kommunisti ja muuttaa DDR:ään. Hän on DDR:n suhteen jopa naiivimpi kuin voi kovin monesta aikalaisesta olettaa, olihan DDR:n kansannousun murskaamisesta vain vuosi. Tätä teemaa ei kuitenkaan lähdetä kehittämään elokuvassa eteenpäin. Unkarin joukkueen taustaa stalinistisen Matias Rakosin politiikan välineenä ei puolestaan avata lainkaan. Joukkue nähdään vain urheilullisesti ylivoimaisena ennakkosuosikkina. Vuoden 2003 saksalaisille antikommunismi tai idän uhka eivät olleet ajankohtaisia – uskottiin liennytykseen, ja intellektuellit olivat keskittyneet Yhdysvaltain arvostelemiseen Irakin sodan vuoksi.

Vuoden 1980 olympiakisojen jääkiekon suuryllätyksestä, Yhdysvaltain kultamitalista ja Neuvostoliiton kaatamisesta³¹ on tehty kaksi elokuvaversiota³² – *Miracle on Ice* (1981) ja *Miracle* (2004). Niissäkään kylmän sodan näkökulma ei ole niin näkyvä kuin voisi luulla. Pääasiana on luoda varsin tyypillinen peräänantamattoman ja voittavan sisun tarina. Vanhemmassa versiossa Afganistanin miehitys vain vilahtaa muutaman mielenosoittajan kylteissä, ja uudemman version aloituksessa käydään läpi pikakelauksella Yhdysvaltain 1960–70-lukujen vaikeuksia. Tässä alkuminuuttien summauksessa välähtävät Nixon, Kambodza, mielenosoitukset, naisten oikeudet, kuukävely, Punainen tori, Münchenin olympiakisojen (kyseenalaistettu) koripallotappio Neuvostoliitolle, Vietnamin sodan tappio, viuhahtelu, Gerald Fordin virkaanastujaiset, Yhdysvaltojen 200-vuotisjuhlat, Jimmy Carter, Iran, Elvis Presleyn kuolema, koeputkilapset, Love Canalin ympäristökatastrofi, Harrisburgin ydinvoimalaonnettomuus. Kylmän sodan tausta on tästä vain pieni osa. Aloitussosa päättyy amerikkalaisten silmissä heikkouden symboliksi muodostuneen presidentti Jimmy Carterin puheeseen, jossa presidentti toteaa: ”Tämä on luottamuskriisi. Tämä on kriisi, joka iskee kansallisen tahtomme sydämeen, sieluun ja henkeen.” Tämän jälkeen tulee teksti, joka on elokuvan nimi: *Miracle*.

Toisin sanoen alkuminuutit luovat tilauksen: tarvitaan jotakin, joka nostaa jälleen kansallista itseluottamusta. Tämän tuo sitten urheilu, uskomaton jääkiekkovoitto.

Uudemmassa versiossa valmentaja Herb Brooks jopa torjuu ajatuksia kylmän sodan kytkennöistä. Hän toteaa surumielisenä vaimolleen

saaneensa teksasilaiselta naiselta sähkeen, jossa pyydettiin: ”Lyökää ne kommariäpärit.” Brooks lisää vaimolleen, että he pelaavat maailman parasta joukkuetta vastaan, ehkä kaikkien aikojen parasta – miksei jättää asiaa siihen? Brooksin keskustelulle antama lopputulema on puhtaasti urheilullinen ja joukkuekeskeinen: tärkeintä on, että pelaajat tietävät 20 vuoden päästä pelanneensa ”their hearts out”.

Didingerin ja Macnowin *The Ultimate Book of Sports Movies* toteaa senkin, että elokuvan tekijät välttivät filmin politisoimista. Brooks tai pelaajat eivät kertaakaan filmissä viittaa otteluun tavalla, jonka voisi mieltää metaforaksi kylmän sodan voittamiselle. Ja kuten pelaajista Mark Pavlich totesi myöhemmin: ”Jos ihmiset haluavat ajatella, että toimimme maamme puolesta, niin hyvä niin. Mutta totuus on, että se oli vain jääkiekkopeli. Oli tarpeeksi huolehdittavaa ilman että olisi oltu huolissaan Afganistanista tai pelin voittamisesta Yhdysvaltojen ylpeyden ja kunian vuoksi. Halusimme voittaa itsemme takia.”³³

Neuvostoliittolaisia ei tosin esitetä neutraalisti. He ovat molemmissa elokuvissa konemaisia, tunteettomia robotteja, etenkin uudemmassa. Niin on valmentaja Tihonovkin brezneviläisine kulmakarvoineen. Pelin edetessä ja odottamattoman tappion hämmöittäessä hän huolestuu yhä enemmän ja huuto ja karjuu lopussa kuin *Rocky 4*:n neuvostoliittolainen urheiluministeri Ivan Dragolle. Ottelun ratkettua Brooks ja Tihonovin katseet kohtaavat, ja viestinä on hengen voitto materiasta.

Hieman yllättäen Neuvostoliitosta tehdään uudemmassa versiossa myös epäreilusti pelaava, koiruusia harrastava joukkue. Elokuva antaa ymmärtää, että Neuvostoliiton kaikki kolme maalia tulivat rikkeiden seurauksena. Etenkin johtomaali 3–2:een kuvataan törkytempuksi: Alexander Maltsev pääsee läpi, kaataa Yhdysvaltain maalivahdin Jim Craigin lyömällä tätä päähän ja pistää vasta sitten kiekon maaliin. Craig jää jäähän makaamaan, ja jonkin aikaa joukkue ja katsomo pelkäävät hänen loukkaantuneen niin pahoin, ettei hän kykenisi jatkamaan peliä.

Toki Neuvostoliiton joukkueella oli maine, että vaikka se ei harrastanut väkivaltaa samaan tyyliin kuin NHL-joukkueet, sekin osasi tarpeen vaatiessa tehdä koiruusia, jotka jäivät huomaamatta. Nykyisessä youtube-maailmassa kuka tahansa voi kuitenkin tarkistaa tästä maailman jääkiekkohistorian yhdestä tunnetuimmasta pelistä, että mitään elokuvan

kuvaamaa, Neuvostoliiton kolmatta maalia edeltänyttä törkytempppua tai Craigin loukkaantumista ei tapahtunut.

Nämäkään epämiellyttävät piirteet eivät silti saa elokuvassa mitään suoraa kytkentää politiikkaan: noinhan epäreilu vastustaja toimii tyyppillisesti myös ei-poliittisissa urheiluelokuvissa. Sankari tulee vielä sankarillisemmaksi, kun hänen vastuksistaan maalataan mahdollisimman suuria. Esimerkiksi edellä mainitussa latvialaisessa *Dream Team 1935*-elokuvassa Sveitsin joukkue toimi juuri samalla tavalla epäreilusti Latvian joukkuetta kohtaan.

Miracle-elokuvissa kylmä sota on olemassa, mutta se on vain tausta. Oleellisinta on todellisuuden tuhkimotarina, joka yhdisti kansan. Vanhemmassa versiossa kuvataan, kuinka ottelua seurattiin televisiosta mitä erilaisimmissa paikoissa, ja niin tekivät jopa bikininaiset rannalla (ehkä jostain päin Yhdysvaltoja löytyi helmikuussakin siihen sopivaa säätä). Voitto merkitsi kansakunnan itseluottamuksen palautumista. Uudemman version lopussa Brooks analysoi tätä kansakunnan unelmien täyttämistä nostalgisessa hengessä:

Nyt kun meillä on Dream Teamejä, pääsemme vain harvoin unelmoimaan. Mutta eräänä viikonloppuna, kun Amerikka ja maailma katselivat, merkittävien nuorten miesten ryhmä antoi kansakunnalle sen, mitä tämä eniten tarvitsi, yhdeksi illaksi mahdollisuuden ei vain unelmoida, vaan mahdollisuuden taas uskoa.³⁴

Jonkinlaista kylmän sodan näkökulmaa voi ehkä havaita aiemmin jo mainituissa kahdessa *Prefontaine*-elokuvassa, etenkin vuoden 1997 versiossa. Tosin siinäkään ei viitata suoraan politiikkaan ja kylmään sotaan, mutta Lasse Vireniä käsitellään hyvin pitkälti samalla tavalla kuin itäblokin urheilu-”robotteja”. Viren on vaitelias ja konemaisen varma, ja Prefontainen joukkueoveri leimaa hänet ammattilaiseksi samantapaisella retoriikalla kuin ajan itäblokin urheilijat yleensä leimattiin. Viren oli ”parasta mitä rahalla voi ostaa”, koska, kuten eurooppalaisilla yleensäkin, hänellä oli ”hallinnon työpaikka” ja kaikkialla mukanaan valmentajia ja lääkäreitä. Puheenvuorossa alleviivataan, kuinka eurooppalaiset urheilijat ovat kuin ”kansallisia aarteita” – ja samalla kuvataan, kuinka

alkeellisissa oloissa Yhdysvaltain olympiaurheilijat joutuvat harjoittelemaan, elämään ja kilpailemaan.³⁵

Vaikutelmaksi jää, että Suomi kaadetaan samaan saaviin kuin itäblokki. Virenistä maalataan muutenkin, joskin vähäeleisesti, epämiellyttävä hahmo: ennen juoksua ja voittonsa jälkeen hän virnuilee Prefontaineelle, ja jonkinlaisena petoksena esitetään se, ettei hän tullut Prefontaine organisoimaan kutsukilpailuun keväällä 1975.

Tosin näkökulma on niin Prefontaine-sentrinen muutenkin, että ulkopuoliselle logiikka ei kaikissa kohdin aukea. Esimerkiksi arabiterroristien isku Israelin joukkuetta vastaan ja kisojen pysähtyminen päiväksi vahingoittaa eniten juuri Prefontainea: hän järkyttyy, ja ne, jotka olivat jo juosseet 10 000 metriä, siis myös Viren, saivat yhden välipäivän lisää (Prefontainehan ei juossut kymppiä lainkaan). Kilpailun siirtyminen esitetään epäreiluutena, ja Prefontaine vaahtoaa, että kympin juosseet pääsevät nyt kuin ”koirat veräjistä”. Hänen valmentajansakin mainitsee paheksuvaan sävyyn, kuinka Viren on varmaan suuri ihmisystävä Suomessa, mutta miettii nyt varmasti saamaansa etua, kun kilpailu siirtyi päivällä. Jopa se, että Prefontaine taktinen suunnitelma pettää, kun Britannian David Bedford ei lähtenytäkään vetämään 5000 metrin finaalin alussa kovaa, onnistutaan näkemään epäoikeudenmukaisuutena Prefontainea kohtaan.

Mitenkään ei selitetä, miksi juuri Prefontaine (joka ei ollut taustaltaan juutalainen) olisi järkyttynyt palestiinalaisten terroristi-iskuista muita enemmän, tai mikä oli moraalisesti väärin siinä, että niille, jotka olivat juosseet 10 000 metriä, tuli heistä itsestään riippumattomista syistä yksi välipäivä lisää. Tai miksi Bedford olisi ollut vastuussa oman juoksunsa omista ratkaisuksista Prefontaineelle.

Vesipallo – kylmistä kylmin

Edellä mainituissa elokuvissa kylmä sota näkyy vivahteissa. Sen sijaan Unkarin vuoden 1956 vesipallojoukkueesta kertovalla elokuvalla *Children of Glory*³⁶ oli selkeästi tehtävä, joka liittyi niin kylmään sotaan kuin nationalismiin. Koska kyseessä oli Unkari, tämä merkitsi poliittista re-

vanssia vuoden 1956 kansannousun kukistamisesta.³⁷ Tehtävä käy sikäläkin ilmeisemmäksi, kun vesipallojoukkueen tarina kytkettiin elokuvassa sormella osoittaen kansannousuun, vapaustaisteluun ja niiden kukistamiseen, ja tarinaa höystettiin siihen kuulumattomilla tapauksilla.

Niinpä esimerkiksi pelaajien nimet muutettiin, ja päähenkilö, elokuvassa nimeltään Szabo (lähimpänä esikuvana oli mitä ilmeisimmin Ervin Zador), istutettiin keskelle kansannousua romanttisen kertomuksen kautta. Todellisuudessa joukkue oli lähes hermeettisesti suljettu harjoitusleirille kansannousun ratkaisevien päivien aikana; elokuvassa Szabo seikkailee taistelujen keskellä rakastettunsa Vikin kanssa, joka on kansannousun innokkaimpia taistelijoita ja päätyy lopulta sen yhdeksi marttyyriksi.

Elokuvan tuottajana oli lisäksi unkarilais-amerikkalainen Andrew Vajna, joka on kuuluisa kommunismia kritisoineista ja vastustaneista elokuvista, ja taustana oli myös ottelusta tehty dokumentti *Freedom's Fury* vuodelta 2002. Tämä korosti vapauden voimaa ja merkitystä hyvin perinteisin kylmän sodan argumentein.³⁸

Toki voi olla jossain määrin epäoikeudenmukaista korostaa elokuvan poliittisuutta, sillä siinä on tietenkin muitakin aineksia, mukaan lukien jo edellä mainittu romanttinen kehyskertomus. Viestit ovat joka tapauksessa urheiluelokuvaksi poikkeuksellisen selvät – samaten sankarit ja konnat.

Children of Glory paaluttaa asetelman jo alussa. Se esittelee, kuinka Unkarin joukkue joutuu kokemaan epäoikeudenmukaisuuden, kun se kärsii näiden vuosien ainoan tappionsa Neuvostoliitolle Moskovassa. Katsojalle ei jätetä epäselväksi, että tappion ainoita syypäitä olivat räikeästi väärin pelanneet neuvostoliittolaiset ja puolueelliset tuomarit. Sitä, millaista voimaa vastaan Unkari joutui pelaamaan, symboloivat taustalla kaikuva Puna-armeijan marssi, heiluvat neuvostoliput, isot julisteet ja pukuhuoneeseen pelin jälkeen saapuvat vastenmielisen ylimieliset NL-pelaajat, jotka toteavat, kuinka ”ette ansaitse edes tappiota meitä vastaan”. He päätyvät kuitenkin katsojan silmissä naurunalaisiksi, koska eivät ymmärrä osakseen tulevia kuitteja, kun unkarilaiset hymyilevät, puristavat heidän käsiään ja nostavat peukaloitaan sanoen: ”Haista paska, löyhkäävä kommunisti.” ”Misha, senkin jättiläisapina. Menen nai-

maan Leniniä, Stalinia ja koko mätää kommunistisysteemiänne.” ”Ja tästä teille perseeseen.” Neuvostoliittolaiset tajuavat pilkan vasta suorasta sanallisesta viittauksesta homoseksuaalisuuteen, minkä jälkeen seuraa tappelu.

Asetelma Davidina Goljatia vastaan tulee ilmi myös unkarilaispelelaajien keskustelussa: ”He luultavat johtavansa maailmaa. – Niin he johtavatkin. – Vain puolta. – Mutta NL on imperiumi. Sinun on parasta hyväksyä se.” Myös järjestelmä alleviivaa asiaa: Budapestissä Szabo joutuu moitittavaksi turvallisuuspalvelun johtajan luo, jonne hänet viedään vanki- ja kidutuskoppien ohi psykologisen vaikutuksen aikaansaamiseksi. Kontrastina näyttäytyy kotona isoisä, joka hyväksyy neuvostoliittolaisten kanssa käydyn tappelun: ”Toisinaan on lyötävä takaisin vaikka ei olisi lupaakaan.” Kotitausta on selvästi muutenkin kunnossa, sillä siellä kuunnellaan Radio Free Europea, ja sanotaan: ”Älä usko kaikkea, mitä koulussa opetetaan.”

Kansannousuun Szabo ajautuu klassista tietä, ihastuttuaan edellä mainittuun Vikiin, joka ajaa vastarintaa neuvostoliittolaisia ja omia stalinisteja vastaan, ja Szabo muuttuu sitten jonkinasteiseksi käännynnäiseksi tai olosuhteiden pakottamaksi herännäiseksi. Aluksi hän nimittäin jättäytyy syrjään, ajattelee uraansa, ei suhtaudu tapahtumiin vakavasti, vähättelee niitä ja lähtee mielenosoitukseen vain siksi, että jahtaa Vikiä. Kun varovaisempi pelitoveri varoittaa häntä menemästä mukaan, hän toteaa tälle vain: ”Ei minua lipun takaa näe.” Hän ajautuu lopulta yhä syvemmälle mukaan kansannousuun, vaikka vielä estelee Vikille: ”Pidät minua tyhmänä, mutta en vain halua tulla ammutuksi.”

Muu joukkue ei vastaavalla tavalla kytkeydy suoraan kansannousuun, ja Szabonkin osalta se on fiktiivistä – mutta elokuvassa luodaan yhteys limittämällä joukkueen harjoittelu ja kansan mielenosoituskulkeet nopeasti vaihtuvin kuvin, mahtipontisen musiikin soidessa taustalla.

Venäläiset näyttäytyvät elokuvassa pelkästään vihollisina ja tuhovoimina kansannousun kaikissa vaiheissa. He ovat tankkeja ja manttelisotilaita, joiden mukana tulee ammuntaa, räjähdyksiä, tulipaloja, raunioita. Oma rauhanomaisuutta todistellaan valmistautumattomuudella: joudutaan antamaan ampumiskoulutuksen alkeita. Kriittisessä katsojassa voi kuitenkin nousta kysymys: eivätkö unkarilaiset miehet, jotka ovat varmasti joutuneet käymään läpi armeijan, siis osaa ampua?

Szabon varsinainen fyysinen esikuva, maajoukkueen nuori tähti Zador, kertoo *Freedom's Fury*'ssä hyvin toisenlaisesta todellisuudesta. Pelaajat eivät saaneet kuulla paljonkaan kaupungin tapahtumista. Hän kävi kerran luvatta kaupungilla, tarkistamassa, olivatko hänen vanhempansa elossa. Hän ehti olla kotona pari tuntia, sitten oli pakko palata, ja seuraavana päivänä joukkue lähti Unkarista.

Joukkue tulee enemmän taas esille vasta, kun Szabo palaa ensimmäisen kerran kaupungilta sen pariin. Syntyy väittelyä:

– Olemme aina puhuneet ryssien lähtemisestä. Nyt kaikki ovat hiljaa.

– Jos vallankumous on sinusta niin tärkeää niin mene takaisin.

– Niin teenkin.

– Kukaan ei lähde minnekään! Minulle on sama vaikka puhkeaisi kolmas maailmansota. En anna maailman parhaan vesipallojoukkueen pilata itseään.

– Anteeksi vain, mutta toisten tuijottaminen tässä on ihan turhaa.

– Jos lähdet nyt, on ihan turha tulla enää ikinä takaisin.

Szabo kuitenkin lähtee. Yksi pelaajista, joka oli ryhtynyt yhteistyöhön kommunistien kanssa, tulee vielä hakemaan häntä kansannousun keskeltä. Pelaaja sanoo toimintansa perusteluksi, ettei hän osaa mitään muuta kuin vesipalloa ja on vain aviottoman lukkosepän poika. Szabo siirtyy nyt entistä isänmaallisemmalle asteelle: hän ilmoittaa toimivansa maansa, ei naisen (eli Vikin) puolesta.

Kun kansannousu näyttää voittaneen, nousee joukkueessakin voitonriemu – paitsi yhdessä jäsenessä. Toki draaman kaarikin vaatii aina vähintään yhtä konnaa ja yhtä epäilijää. Szabo on joka tapauksessa nyt nähtävästi herännyt suuriin asioihin, sillä hän harkitsee luopumista vesipallosta ja olympialaisista, mutta nyt Viki suostuttelee hänet jatkamaan: ”Siksi, ettei se ole ainoastaan peliä. Ne ovat vapaan Unkarin ensimmäiset olympialaiset. Näytämme kykymme. --- Meidän on alettava elää normaalia elämää taas.”

Kun Neuvostoliitto aloittaakin uuden hyökkäyksen, Melbourneen matkalla olevan joukkueen tunnelmat romahtavat. Todellisuudessa

joukkueessa ei kuitenkaan pariin viikkoon tiedetty, mitä Unkarissa oli tapahtunut, kunnes Itävallassa joku pelaajista sai käsiinsä sanomalehden. Perillä Melbournessa joukkue sitten veti kommunistilipun alas olympiakylässä ja nosti tilalle revityn vallankumouslipun. Eräs pelaajista ilmoitti julkisuuteen: ”Tässä ryhmässä ei ole kommunisteja.”³⁹

Elokvassa joukkueen sisällä väitellään Melbournessa siitä, kannattaako jatkaa, ja monet ilmoittavat loikkaavansa. Mutta sitten joukkue löytää valmentajansa sanoilla isänmaallisen tehtävänsä:

Kotona on kaikki menetetty. Niinpä teidän on näytettävä maailmalle että Unkari voi voittaa. Ettei Unkaria voi nujertaa täydellisesti. Voittakaa ensin kulta ja päättäkää vasta sitten elämästänne. Voittakaa olympialaiset itsenne ja kaikkien kotona olevien takia. He ovat ansainneet sen.⁴⁰

Zador esittelee *Freedom's Fury*'n haastattelussa loikkauskeskustelun vain lyhyesti, ja valmentajan sanat saavat hänen muistissaan vähemmän nationalistista paatosta kuin elokvassa: ”Päätittepä palata takaisin Unkariin tai olla palaamatta, käyttäkää tämä tilaisuus hyväksenne. Yhdistäkää voimanne, voittakaa kisa ja päättäkää sitten omasta kohtalostanne.”

Joka tapauksessa elokvassa joukkue päättää pelata nimenomaan valmentajan sanojen takia. Avainottelu, välierä Neuvostoliittoa vastaan, limitetään draamallisena tehokeinona kansannousun viimeisten taistelijoiden tappioon ja Vikin vangitsemiseen. Itse ottelussa on vain yksi sankari, Unkari, jota koko katsomo tukee. Neuvostoliitto pelaa vielä törkeämmin kuin Moskovassa, yksi sen pelaajista uhkailee ”olet kuollut, Unkarin poika”, mutta nyt tuomarit puuttuvat asiaan, ja Unkarin valmentaja ilkkuu neuvostoliittolaiselle kollegalleen: ”Nyt ei olla Moskovassa!” Mukana on myös klassinen venäläispelaajan isku Szabon silmäkulmaan, ja vesi värjäytyy kyseisessä kohdassa allasta punaiseksi.

Unkarin oikeat pelaajat muistelevat *Freedom's Fury*'ssä välieräottelun tunnelman olleen erikoinen – ja Unkarin puolella.

Kun me lähdimme, Unkarissa oli vallankumous, joka oli murskattu, ja ne paskiaiset olivat alkaneet ampuu meitä. Sisälämme paloi tuli, että voittaisimme heidät varmasti. ---

Olimme vapaassa maailmassa ja tasavertaisessa tilanteessa. Emme voineet kuvitellakaan, että häviäisimme. ---

Se oli uskomatonta! Sitä ei pysty sanoin kuvaamaan. Unkarin kannustushuudot saivat meidät todelliseen pelivireeseen. ---

Kultamitalin voittaminen oli kosto siitä, että Neuvostoliitto tunkeutui Unkariin. Se murskasi vallankumouksen, mutta ei pystynyt voittamaan Unkarin vesipallojoukkuetta. Me voitimme ja olimme äärettömän tyytyväisiä.⁴¹

Vikin kohtalo limitetään otteluun ja sen voittoon. Hänet pahoinpidellään, mutta hän uhmaa kuulustelijoiden lupauksia, ei anna ketään ilmi ja marssii teloitukseen vankitoverien laulun kuuluessa, ylöspäin katsoen. Kesken kaiken musiikki vaihtuu Unkarin kansallislauluksi (jota Unkarin joukkue laulaa palkintojenjaossa) ja kohtauksen tausta muuttuu Unkarin lipuksi. Asetelmana on siis sankarillinen uhri, joka marssii kohti valkeutta, osoittaen uhman ja uhrautumisen ylevyyttä. Lopussa ruutuun tulee Sandor Marain runo ”Vapaus on lahjoista suurin”.

Freedom's Fury'n kuva on toisaalta sikäli vivahteikkaampi kuin *Children of Glory*'ssä, että siinä haastatellaan molempien joukkueiden pelaajia, ja dokumentti päättyy heidän kohtaamiseensa Budapestin Kalastajalinna-akkeella. Tähän henkeen ei olisi sopinut neuvostoliittolaisen osapuolen demonisoiminen samalla tavalla kuin fiktion keinoja käyttävä elokuva teki.

Neuvostoliittolaiset pelaajat eivät puolestaan omissa haastatteluisaan *Freedom's Fury*'ssä suostukaan asettumaan konnien rooliin. He eivät allekirjoita oikeastaan mitään heitä koskeneista syytöksistä. Eräs heistä jopa toteaa, kuinka unkarilaiset pelaajat olivat heidän idoleitaan, joita he eivät aluksi uskoneet voittavansa koskaan.

He olivat selvästi parempia kuin me. Ajattelin, että me emme voita heitä koskaan. ---

Me tiesimme heistä jotain, mutta kun he alkoivat pelata, he tekivät meihin suuren vaikutuksen. Tajusimme, että meidän piti kehittyä kovasti. ---

Unkarilaiset olivat vesipalloilun mestareita. Meillä oli paljon opittavaa heiltä. Heidän liikkumisensa ja tekniikkansa olivat erinomaisia.⁴²

Ja mitä erityisesti välieräpeliin tuli, neuvostoliittolaispelaajat muistelivat tuomarien sortaneen nimenomaan heitä ja vakuuttelivat, ettei peli ollut heille poliittinen.

Meille se oli vain urheilukilpailu. Kukaan ei sanonut: ”Isänmaan ja Stalinin puolesta!” Jokainen halusi vain pelata ja voittaa.

Tuntui kuin altaan yläpuolella olisi leijunut kylmä henkäys. Ei tuntunut hyvältä aloittaa peli. ---

Kaikki pelaajat näkivät, että tuomio oli väärä. Erotuomari oli puolueellinen ja teki kaikkensa varmistaakseen Unkarin voiton.⁴³

Neuvostoliittolainen pelaaja katsoi juuri unkarilaisten alkaneen lyödä heitä, ja tämä sitten johti taisteleamiseen, ilman mitään eri käskyä. Lopulta joukkue pääsi altaasta turvallisesti pukuhuoneeseen vain poliisi-saattueessa. Eräs unkarilaispelaajista julisti tuossa vaiheessa neuvostoliittolaispelaajienkin konnuutta: ”He urheilevat aivan kuten viettävät elämäänsä – brutaalisti ja ottamatta huomioon reilua peliä.”⁴⁴

Unkarilaispelaajat antavat kuitenkin *Freedom's Fury*'ssä Neuvostoliiton pelaajille lähes synninpäästön. He myönsivät koettaneensa ärsyttää näitä tahallaan, ja eräs heistä totesi, ettei tilanne ollut niin kauhea, kuin toimittajat antoivat ymmärtää kuvatessaan neuvostoliittolaiset barbaareiksi. ”He olivat barbaareja toisaalla, mutta eivät siinä pelissä.” Iskun uhri Zadorkin toteaa: ”Mutta he olivat olosuhteiden uhreja siinä kuin mekin.”

Joukkueesta sitä paitsi loikkasi itse asiassa ”vain” puolet. Suurista tähdistä Gyarmati ja Markovits palasivat Unkariin ja pelasivat myöhemmissäkin olympialaisissa, Gyarmatista tuli myöhemmin jopa maajoukkuevalmentaja ja kansanedustaja. ”Szabo” eli Zador ei kuitenkaan palannut, vaan siirtyi Yhdysvaltoihin.

Suomalainen lajikirjo

Suomalaisten urheiluelokuvien määrä on yllättävänkin vähäinen, kun otetaan huomioon, että maa on – sanonnan mukaan – juostu maail-

mankartalle. Klisee tietysti liioittelee, mutta siitä huolimatta pitää ilman muuta paikkansa, että urheilu on ollut poikkeuksellisen merkittävä Suomen identiteetille. Urheilulla oli Suomessa yhdessä vaiheessa mitä ilmeisin kansakunnan rakentamistehtävä, ja kun urheilumenestys pursui yli äyräiden väestöpohjaan suhteutettuna, ainekset urheilun käyttämiseksi identiteetin merkittävinä rakennuspuina olivat suorastaan tarjolla.⁴⁵ Kuitenkaan ei ole oikeastaan yhtään elokuvaa, joka liittyisi suoraan ja nimeltä mainiten kansakunnan johonkin todelliseen urheilulliseen voittoon tai traumaan.

Paavo Nurmesta on olemassa TV-elokuva *Maailman paras*. Mutta se on filmattu kauan suomalaisen urheilumenestyksen kulta-aikojen jälkeen, ja se muistetaan lähinnä siitä, kuinka erinomaisesti Lasse Pöysti kuvasi vanhan Paavo Nurmen kättäisyyttä ja ikääntymistä. Urheilu-uran puolella vain käväistään, eikä siellä hehkuteta sankarikuva tai nationalismia, vaan tuodaan ilmi se, mitä suomalaiset yrittivät parhaansa mukaan etenkin vuonna 1932 peitellä ja kiistää: Nurmi myös rahasti juoksemisellaan.

Tapio Rautavaara on puolestaan esittänyt elokuvassa kahdestikin keihäänheittäjää, mutta ei kummallakaan kerralla itseään ja olympivoittoaan. *Kultamitalivaimo*⁴⁶ jopa filmattiin ennen Lontoon kisoja, vuonna 1947, *Veteraanin voitto*⁴⁷ puolestaan yleisurheilu-uran jälkeen (1955). Kumpikaan elokuva ei liity suureen kansalliseen kokemukseen, vaan ensin mainittu on komedia, jälkimmäinen kevyellä tarinalla kehystetty moraalinen opetus, joka on samalla ilmeinen TUL:n mainosfilmi. *Veteraanin voitossa* urheilu näyttäytyy työläisten kasvattajana kunnan kansalaisiksi, terveiden elämäntapojen edistäjänä ja massojen yhdessäolon mahdollistajana. Rautavaaran roolihahmon tapauksessa se on myös havainnollinen keino ryhdistäytyä alkoholiongelmasta. Suomalaiselle elokuvalla erittäin epätyypillisesti siinä esiintyy jopa ajan merkittävä aktiivipoliitikko omana itsenään – SDP:n puoluesihteerinä Väinö Leskinen, joka puhuu TUL:n johtajille.

Kultamitalivaimo juhlistaa sekin urheilua, mutta on viestiltään eräissä kohdin kaksijakoinen. Toisaalta se puolustaa naisten oikeutta urheiluun ja pilkkaa heihin kohdistuvia ennakkoluuloja (tavalla, jota Tahko Pihkala ei varmasti olisi allekirjoittanut). Toisaalta se on loppuratkaisultaan konventionaalinen. Elokuvan kaksi miestä (Rautavaara ja Hannes Häy-

rinen) paheksuvat vaimojensa urheiluharrastusta, mutta lopulta käy ilmi, että Rautavaaran vaimoa esittänyt roolihahmo (Ritva Arvelo) oli ryhtynyt urheilemaan naisellisimmasta mahdollisesta syystä: kun hän ei ollut kyennyt saamaan lasta, hän ryhtyi vahvistamaan ruumistaan. Ja kun hän koki tämän onnistuneen, hän vetäytyi urheilusta ja halusi ryhtyä äidiksi.

Salaa urheilua harrastava vaimo (Ritva Arvelo) miehensä (Tapio Rautavaara) kainalossa Edvin Laineen ohjaamassa elokuvassa Kultamitalivaimo vuodelta 1947. (Elokuvan mainoskuva)

Kuvaan kuuluu, että Rautavaaran hahmo oli ryhtynyt itse urheilemaan (luonnollisesti heittämään keihästä) voittaakseen vaimonsa takaisin, ja hän myös jatkoi tätä uraa.

Toisin sanoen: elokuva todisti naisten urheilun luvalliseksi, hyödylliseksi ja osin edistykseksi. Mutta loppuratkaisu palautti perusasetelman tavanomaisen maskuliinisuuden kentäksi.

Vaikka todellisuuden voittoa ei siis esitetäkään elokuvan keinoin, tietyt hahmot on erittäin helppoa tunnistaa. Vaikka ei olisi nähnyt yhtään elokuvasta *Matti*⁴⁸ kertovaa lehtijuttua, kenellekään ei varmasti olisi silti voinut jäädä epäselväksi, kenestä tässä suunnattoman lahjakkaasta, toilailevasta, kurittomasta, naissuhteissaan törmäilevästä, usein juopottelevasta ja joskus rötöstelevästäkin mäkihyppääjästä kertovassa tarinassa oli oikeasti kyse. Samaten elokuvan *Isänmaallinen mies*⁴⁹ keskeisistä suomalaisista hiihtäjistä (tai hiihtajohtajasta, joka jopa sanoo kerran ”we are very very sorry”) ei yksikään urheilua seurannut tietyn sukupolven edustaja voisi erehtyä, ketä on tarkoitettu.

Tällaiset elokuvat eivät ole luonteeltaan nationalistisia, saati poliittisia. Urheilun maailma ja urheilijat näyttäytyvät raadollisina. *Isänmaallisessa miehessä* kuvataan kuitenkin hivenen vanhanmallisestikin urheiluhurmaa, kun Pamela Tolan esittämä vaalea naishiihtäjä kamppailee kultamitalista. Taistelu kuvataan sekä hiihtojoukkueen että suomalaisen televisiokatsomon kokeman jännityksen ja voitonhurmoksen kautta, ja näin tapahtuu siitä huolimatta, että juuri oli esitetty, kuinka voittajan ja joukkueen muidenkin tähtien menestys pohjautui osittain kiellettyjen aineiden käyttöön. Tolan esittämä naishiihtäjä koki epäonnistuneen verensiirron yhteydessä jopa sydämenpysähdyksen vain muutama päivä aiemmin. Jännittävä ja juhliiva kotiyleisö ei toki edes tiedä tätä. Menestystä ei silti varsinaisesti moralisoida eikä hurmosta ivata. Riemussa on kaikesta huolimatta paljon samaa kuin vaikkapa *Das Wunder von Bern*- ja *Miracle*-elokuviissa.

Periaatteessa *Isänmaallinen mies* käsittelee kansakunnan traumaa. Vaikka siinä kukaan suomalainen ei kärähdä dopingista, on helppoa tunnistaa, että takana on Lahden vuoden 2001 MM-kisojen kansallisen häpeän ja itsesyytösten kokemus. Mutta elokuva käsittelee trauman komediallisesti, ja se tuo esille varsin selkeästi sen, että käyttiväthän ne kaikki muutkin.

Ainoa suomalainen urheiluelokuva, jossa nationalistinen tehtävä on oleellinen elementti, on vuonna 1939 filmattu *Avoveteen*.⁵⁰ Se sopi erinomaisesti nuoren kansallisvaltion henkeen, sillä se päättyi Helsingin seuraavan vuoden olympialaisten 10 000 metrin juoksun fiktiiviseen kolmoisvoittoon, jonka vielä hehkutti sama ääni, joka oli kuvannut vuoden 1936 todellisenkin kolmoisvoiton: Martti Jukola. Lähin uhkaajakin oli, kuten vuonna 1936, Japanista. *Avoveteen* on muutenkin velkaa vuodelle 1936. Pohjana oli Yrjö Karhumäen romaani, joka sai Berliinin olympiakisoissa kirjallisuuden olympiakultamitalin.

Perimmältään *Avoveteen* on silti traditionaalinen moraalinen tarina, joka luo kertomusta hyveellisestä maaseudusta ja kaupungin paheista ja houkutuksista. Maalaispoika lähtee kaupunkiin, joutuu vaikeuksiin, jopa pahoille teille, löytää urheilusta harrastuksen, joka tuo hänen kykynsä esillä, menestys tekee hänet ylpeäksi ja vie lankeemukseen, kunnes hän palaa taas maaseudulle – ja samalla sen tytön luo, jonka hän aikanaan sinne jätti. Maaseudun ympäristössä hän löytää jälleen oikeat arvot, aloittaa juoksemisen uudelleen ja nousee taas huipulle. Pohjaväre on myös uskonnollinen, koska Kullervo Kalskeen Yrjö-hahmo saa vaikeuksien hetkellä apunsa Pelastusarmeijasta.

Samana viestin ja opetuksen löytää monista ajan elokuvista ilman urheilua, eikä pelkästään Suomesta.

Entä miksi sitten 1970-luvun suurista juoksumenestyksistä tai vuosien 1995 ja 2011 jääkiekon maailmanmestaruuksista ei ole tehty minikäänlaista elokuvaa? Vireniä elokuvahahmona ovat edelleen esittäneet vain Prefontaine-elokuvien amerikkalaiset.

Voisiko tähän liittyä jokin aavistus tai huono omatunto siitä, että menestystä ei olisi saavuttu niin puhtoisesti kuin on haluttu uskoa? Ehkä osittain. Toisaalta olisi luullut, että joku olisi halunnut tarttua teemaan juuri samasta syystä – esittääkseen jotain, millä rikkoisi kansallisia myyttejä. Sopivalla naamioinnilla olisi vielä voinut välttää varsinaisen todistamisvastuunkin. Ja muut puolestaan kykenevät rauhoittamaan itsensä ”käyttivähän ne muutkin” -argumentilla.

Merkittävin syy lienee kuitenkin, että näihin voittoihin ei liity mitään suurta kansakunnan draamaa. Ne olivat suuria kollektiivisia kokemuksia menestystä kauan jannonneelle pienelle kansakunnalle, ja tietty sukupolvi muistaa kokemuksensa, kun Lasse kaatui, kun Ruotsin puo-

lustajat harhautettiin kebab-kioskille, kun Granlund iski ilmaveivinsä. Mutta nämä kaikki olivat kuitenkin ”vain urheilua”, asiaan ei liittynyt mitään kansallista murrosta. ”Globenin taistelu” oli nautinnollista isoveljen kurmottamista ja sitä on pidetty myös eräänlaisena lamaterapiana, mutta se ei ollut Bernin ihmeen kaltainen kansallisen perikadon ja tuhon jälkeinen ylösnousemus.

Yksi painava syy on varmaan hyvin arkinen: Virenistä, Vasalasta tai kenestäkään yksittäisestä jääkiekon MM-joukkueiden jäsenestä olisi ollut vaikeaa kehittää kovin jännittävää tarinaa. Vääteisessä olisi ehkä ollut tarpeeksi aineksia luovan hulluuden ja jännittävän elämänkaaren kuvaukseen. Mutta äärimmäisen peruskorrekteista Virenistä ja Vasalasta se olisi voinut olla todella ylivoimaista. Jokaisessa elokuvassa henkilöt ja näiden tarina ovat kuitenkin se kaikkein tärkein tekijä.

Lopuksi

Edellä mainittujen elokuvien lisäksi on mitä todennäköisimmin löydetävissä lisääkin esimerkkejä. Tässä yhteydessä on kuitenkin ollut pakko pitäytyä otokseen, joka on suhteellisen tunnettu ja joka on ollut saatavilla; laajemmalle, tarkemmalle tutkimukselle on vielä runsaasti sarkaa.⁵¹

Valtaosa urheiluelokuvista ei käsittele politiikkaa, eikä urheilun laaja harrastaja- ja kuluttajakunta haluaisikaan niiden tekevän niin. Kiinnostus kohdistuu muuhun, ja hurma ja muu myötäeläminen tulevat toisella tavalla.

Urheiluelokuvat ovat kuitenkin luomassa kansakunnan ja ryhmien psyykeä ja identiteettiä. Niiden merkitystä ei tule liioitella, eivätkä ne sinänsä luo tässä suhteessa mitään täysin omalaatuista; samoja tavoitteita on ajettu huomattavasti suuremmalla määrällä muita elokuvia. Niissäkin on ollut konnat ja sankarit, me- ja ne-ryhmät, traumat, riemut, hyveet ja paheet, opetukset ja tavoiteltavat arvot. Myös kaavat sisukkuudesta, taistelusta oikeuden puolesta ja ylivoimaisten vastuksien uhmaamisesta löytyvät muualtakin. Urheilussa ne kuitenkin on usein helpointa havainnollistaa – ja tämä tuntuu olevan varsin yleismaailmallinen piirre.

Viitteet

- 1 Ray Didinger – Glen Macnow, *The Ultimate Book of Sports Films*. Foreword by Gene Hackman. Running PressBook Publishers 2009, 10, 11.
- 2 Perustiedot filmeistä ks. [https://en.wikipedia.org/wiki/Prefontaine_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Prefontaine_(film)) ja https://en.wikipedia.org/wiki/Without_Limits .
- 3 “The Amateur Track Union is a fictional organization that did not exist at any-time before, during or after the time of Steve Prefontaine was engaged in amateur sports. Any similarity between the Amateur Track Union and any current or past organization involved in amateur sports is coincidental and unintended” (*Prefontaine* 1997).
- 4 *Jesse Owens Story 1984*, https://en.wikipedia.org/wiki/The_Jesse_Owens_Story .
- 5 *Berlin 36. Die wahre Geschichte einer Siegerin*. https://de.wikipedia.org/wiki/Berlin_36 .
- 6 Geoffrey Douglas, *The Game of Their Lives. The Untold Story of the World Cup's biggest upset*. Perennial Currents Edistion 2005; [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Game_of_Their_Lives_\(2005_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Game_of_Their_Lives_(2005_film)) .
- 7 *The First Olympics Athens 1896*, https://en.wikipedia.org/wiki/The_First_Olympics:_Athens_1896
- 8 *The Four Minute Mile*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Four_Minute_Mile . – Samalla nimellä on ilmestynyt vuonna 2014 toinenkin elokuva, jolla ei kuitenkaan ole mitään tekemistä Bannisterin ja Landyn kanssa.
- 9 *Tulivaunut*. https://en.wikipedia.org/wiki/Chariots_of_Fire . – Suomessa suomalaisin tekstein saatavissa oleviin filmeihin viitataan tässä artikkelissa niiden suomenkielisellä nimellä.
- 10 Didinger – Macnow 2009, 89.
- 11 Tarkempi kuvaus allekirjoittaneen artikkelissa: Vesa Vares, ”Aus, aus, aus – wir sind wieder wer. Jalkapallo ja saksalainen identiteetti.” *Suomen Urheiluhistoriallisen Seuran Vuosikirja 2005*. Toim. Heikki Roiko-Jokela, Esa Sironen, Ossi Viita. Sivut 101–120; ks. myös https://de.wikipedia.org/wiki/Das_Wunder_von_Bern .
- 12 Didinger – Macnow 2009, 89.
- 13 ”Aus, aus, aus, aus... das Spiel ist aus... Deutschland ist Weltmeister”, ”Turek, du bist ein Teufelskerl, du bist ein Fussballgott”, ”halten Sie mich für verrückt”, ”gehalten, gehalten von Toni, gehalten”.
- 14 *Das Wunder von Bern*, dvd:n takakannen teksti.
- 15 Fritz Walter, 3:2. *Das Spiel ist aus! Deutschland ist Weltmeister!* Copress Verlag in der Stiebner Verlag GmbH. München 2004 (alkuperäinen painos 1954); ks.

- myös esim. Jürgen Bertram, *Die Helden von Bern. Eine deutsche Geschichte*. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main 2004; Rudi Michel, *Deutschland ist Weltmeister! Meine Erinnerungen an das Wunder von Bern*. Unter Mitarbeit von Harro Schweizer. Südwest Verlag in der Verlagsgruppe Random House GmbH 2004; Christof Siemes, *Das Wunder von Bern. Roman*. Nach einem Drehbuch von Sönke Wortmann und Rochus Hahn. Mit WM '54 Dokumenten. 4. Auflage. Verlag Kiepenhauer & Witsch, Köln 2004.
- 16 *Das Wunder von Bern – Die wahre Geschichte*. ZDF-Dokument (DVD); *Die Helden von Bern*. ARD_Dokument (nauhoitettu Saksan televisiosta).
  - 17 Ks. Vares 2005, 106, 107.
  - 18 *Dream Team 1935*. https://en.wikipedia.org/wiki/Dream_Team_1935 https://en.wikipedia.org/wiki/Dream_Team_1935 .
  - 19 *Dream Team 1935*.
  - 20 *Invictus*. [https://en.wikipedia.org/wiki/Invictus_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Invictus_(film)) .
  - 21 Andy Dougan, *Dynamo. Defending the Honour of Kiev*. HarperCollinsPublishers 2001, 134–180.
  - 22 Dougan 2001, 219, 220.
  - 23 Dougan 2001, 220, 221.
  - 24 Dougan 2001, 181–199, 207–217.
  - 25 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Death_Match .
  - 26 Dougan 2001, 223–228.
  - 27 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Death_Match .
  - 28 Pako voittoon. https://en.wikipedia.org/wiki/Escape_to_Victory .
  - 29 https://en.wikipedia.org/wiki/Dora_Ratjen .
  - 30 Esim. Markku Jokisipilä, *Punakone ja vaahteranlehti*. Otava 2014, 157–168, 219–247.
  - 31 Jokisipilä 2014, 262–271.
  - 32 *Miracle on Ice*. [https://en.wikipedia.org/wiki/Miracle_on_Ice_\(1981_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Miracle_on_Ice_(1981_film)) ; *Miracle*. [https://en.wikipedia.org/wiki/Miracle_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Miracle_(film)) .
  - 33 Didinger – Macnow 2009, 86.
  - 34 *Miracle 2004*.
  - 35 *Prefontaine* 1997.
  - 36 Children of Glory, https://en.wikipedia.org/wiki/Children_of_Glory
  - 37 Ks. mm. Robert E. Rinehart, “Cold War expatriot sport: symbolic resistance and international response in Hungarian water polo at the Melbourne Olympics.” In: *East Plays West. Sport and the Cold War*. Ed. by Stephen Wagg and David L. Andrews, Routledge 2007, 48–58.

- 38 *Freedom's Fury*. https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom%27s_Fury .
- 39 Rinehart 2007, 52.
- 40 *Children of Glory* 2006.
- 41 *Freedom's Fury* 2002.
- 42 *Freedom's Fury* 2002.
- 43 *Freedom's Fury* 2002.
- 44 Rinehart 2007, 54.
- 45 Urheilun ja nationalismin suhteesta 1900-luvun ensimmäisen puoliskon Suomessa ks. erityisesti Jouko Kokkonen, *Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900–1952*. Bibliotheca Historica 119. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.
- 46 *Kultamitalivaimo*. <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/121792> .
- 47 *Veteraanin voitto*. <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/124555> .
- 48 *Matti*. <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/1289814> .
- 49 *Isänmaallinen mies*. <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/1529494> .
- 50 *Avoveteen*. <http://www.elonet.fi/fi/elokuva/119495> .
- 51 Esimerkiksi Olli Mäkeä käsittelevä nyrkkeilyelokuva ei ole ehtinyt tähän artikkeliin.